

КОНСТИТУЦІЙНА ЮСТИЦІЯ

УДК 342.56

Григор'єв В.А.,
к.ю.н., доцент кафедри
конституційного права Національного
університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ОРГАНІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА ДЕЯКИХ ДЕРЖАВ ЄВРОПИ

Анотація. У статті проводиться порівняльно-правовий аналіз правового становища органів конституційного контролю України і деяких держав Європи. Виділяються особливості їх правової регламентації, порядку утворення та організації діяльності. Відзначається вплив моделей конституційної юстиції на формування органів конституційного контролю в Європейських державах і державах, які були утворені після розпаду СРСР. Особливу увагу приділяється статусу Конституційного Суду України як єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

Аннотация. В статье проводится сравнительно-правовой анализ правового положения органов конституционного контроля Украины и некоторых государств Европы. Выделяются особенности их правовой регламентации, порядка создания и организации деятельности. Отмечается влияние моделей конституционной юстиции на формирование органов конституционного контроля в европейских государствах и государствах, возникших после распада СССР. Особенное внимание уделяется статусу Конституционного Суда Украины как единого органа конституционной юрисдикции в Украине.

Summary. The comparative – legal analysis of the constitutional control bodies in Ukraine and several European states is presented in the given article. The peculiarities of their legal reglamentation are also clarified including the order of formation and activity organization. The constitutional justice models have influence on the constitutional control bodies formation in the European states and the states formed after the USSR disintegration. Particular attention is paid to the status of Ukrainian Constitutional Court as the only body of constitutional jurisdiction in Ukraine.

Постановка проблеми. Суверенна і незалежна держава Україна з перших днів свого утворення зазнавала значний вплив світового досвіду на розвиток державності в цілому і окремих його інститутів. Доктрина конституційної юстиції не стала винятком і сприйняла в цілому європейську модель. Сутність і зміст діяльності Конституційного Суду України як органа конституційної юстиції визначається специфікою функціонування механізму розподілу влади в Україні. Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні є незалежною від законодавчої, виконавчої влади і не входить до системи судів загальної юрисдикції, але є невід'ємною частиною системи органів судової влади.

Так згідно з Конституцією України Конституційний Суд України належить до системи правосуддя, самостійно і незалежно здійснює судову владу шляхом конституційного судочинства (стаття 124), забезпечує верховенство і пряму дію Конституції України на всій її території. Конституційний Суд є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні (стаття 147). Ніякий інший державний орган, крім Конституційного Суду, не має права виконувати функції конституційного контролю. Функціонування спеціального органу юрисдикції, який забезпечує конституційність правових актів, є визначальною рисою конституційного порядку в демократичній, правовій державі [1]. Тому метою цієї статті є визначення особливостей правового становища органів конституційної юрисдикції в Україні та деяких державах Європи.

Викладення основного матеріалу. Конституційний Суд України не є наглядовим і контрольним органом, а є юрисдикційним органом. Він має правосудну природу і справедливий статус і за змістом своєї державної діяльності повинний здійснювати правосуддя, а не нагляд або контроль в їх загальновизнаному розумінні. Основним соціальним призначенням Конституційного Суду є забезпечення захисту і верховенства Конституції, бути її гарантом, правовим судом над нормативними юридичними актами [2]. Невипадково в VIII розділі Конституції України, який носить назву «Правосуддя», вказується на здійснення судочинства Конституційним Судом та судами загальної юрисдикції (стаття 124) [3]. Тим самим підкреслюється належність Конституційного Суду до судової гілки державної влади. Проте термін «конституційне судочинство» не отримує свого законодавчого закріплення, а Розділ II Закону України «Про Конституційний Суд України» називається «Конституційне провадження». Термін «конституційне судочинство» не зустрічається також і в Регламенті Конституційного Суду України. З огляду на важливе правове, соціальне і політичне значення судового конституційного провадження, з одного боку, і термінологічну невизначеність сутності конституційного судочинства, з іншого, в Законі України «Про Конституційний Суд України» варто було б вказати, що Конституційний Суд України здійснює правосуддя у формі конституційного судочинства. Законодавче закріплення конституційного судочинства, як форми правосуддя, дозволить переглянути його принципи щодо загальних принципів правосуддя і введення адекватних процесуальних процедур розгляду справ Конституційним Судом України.

Сучасне конституційне правосуддя не зводиться тільки до перевірки конституційності правових актів. Воно покликане також забезпечувати верховенство Конституції, захист конституційних прав і свобод, дотримання принципу поділу влади. М. В. Савчин вважає, що роль органів конституційної юрисдикції в значній мірі реалізується також у творчому «пошуку» права відповідно до принципів верховенства і справедливості [4].

На думку А. В. Портнова, органи конституційної юрисдикції, виступають гарантом стабільності системи законодавства, дотримання

моральних норм і принципів у суспільстві, дають можливість зміцнювати конституційно-правову основу діяльності всіх державних органів і посадових осіб, попереджати законодавця з приводу шанобливого ставлення до нормоутворення у сфері підготовки законопроектів, або визнавати помилки в перевищенні компетенції [5]. Саме тому діяльність органів конституційної юрисдикції, разом з конституційними основами формування держави, є предметом наукових пошуків.

Необхідно відзначити, що з моменту створення органу конституційної юстиції до початку його діяльності проходить досить багато часу. Наприклад, в Італії з моменту закріплення в Конституції 1947 року органу конституційної юстиції до реалізації цієї норми минуло майже 10 років. За цей період було необхідно прийняти додатково кілька законодавчих актів [6]. В Україні, внаслідок довгого політичного протистояння не вирішувалося питання кадрового складу Конституційного Суду, внаслідок чого Конституційний Суд України не був здатний здійснювати конституційне провадження. Конституційний Суд України, який був проголошений 24 жовтня 1990, почав свою діяльність тільки 18 жовтня 1996 року, а своє перше рішення ухвалив 13 травня 1997 року. У Російській Федерації з моменту законодавчого закріплення створення Конституційного Суду до початку його діяльності пройшло два роки. Так Конституційний Суд Російської Федерації, що проголошений в 1993 році, був сформований лише у 1995 році, і саме з цього часу бере початок конституційна юстиція в Російській Федерації.

Європейська модель конституційної юстиції та основні принципи її становлення регулюються нормами конституцій європейських держав і конкретизуються відповідними законами. Вона передбачає спеціальне створення конституційних судів, які не входять у судову систему і розглядають справи про конституційність закону поза зв'язку з конкретною справою.

Американська модель, що діє й у деяких європейських країнах (наприклад, Норвегія, Данія), забезпечує розгляд конституційно-правових спорів (конфліктів) за допомогою судів загальної юрисдикції. При цьому суд може оголосити неконституційним будь-який закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі.

Деякі дослідники виділяють існування квазісудових органів – конституційних рад, конституційних трибуналів, які теж мають повноваження щодо розгляду конституційно-правових спорів. Визначаючи існування квазісудових органів як модифікованої європейської моделі конституційної юстиції В.О. Гергелійнік, вказує на існування третьої – французької моделі [7].

Якщо порівнювати діяльність конституційних судів і конституційних рад, слід зазначити, що Конституційний Суд як орган, покликаний здійснювати правосуддя, розглядає справи на засадах змагальності та гласності. У діяльності Конституційної ради змагальність сторін відсутня або носить умовний характер. До Конституційної ради можуть надходити

запити і представлятися документи, проте виступи сторін у засіданні ради не практикується. Члени ради лише аналізують письмові джерела і позбавлені можливості спостерігати усну боротьбу позицій сторін [8]. А.В. Кравець порівнює діяльність Конституційного Суду України, з діяльністю Конституційної ради, посилаючись на обмежене використання Конституційним Судом України принципу змагальності, як основи конституційного судочинства. Він характеризує діяльність Конституційного Суду України щодо конституційного судочинства, як перехідну до європейської моделі конституційного судочинства. На його думку, з метою подальшого забезпечення відповідності конституційного судочинства, здійснюваного Конституційним Судом України, принципам правосуддя необхідно удосконалити законодавче урегулювання відносин у сфері становлення конституційного судочинства в напрямі освіти процесуального порядку, заснованого на принципі змагальності сторін [9].

Узагальнюючи аналіз моделей конституційної юстиції, вчені відзначають вплив кожної моделі на окремі країни. Американська модель вплинула на країни з англосаксонською системою права. Європейська модель – на країни континентального права. Квazисудові органи, введені у Франції на основі Конституції 1958 року, набули свого поширення в минулому в її колоніях. Серед них – Верхня Вольта, Габон, Камерун, Конго, Мавританія, Малі, Сенегал, Того, Чад та ін. [10].

На пострадянському просторі після розпаду СРСР утворилися суверенні незалежні держави, в яких виникла потреба у проведенні конституційно-правових реформ в різних сферах суспільного життя, в тому числі і щодо формування незалежної, ефективно діючої судової влади, заснованої на загально визнаних демократичних принципах судочинства. Кожна держава приймає свою конституцію та інші акти, які закріплюють демократичні перетворення в суспільстві і державі. Проголошується суверенітет народу, поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, рівність усіх форм власності, демократичний принцип побудови судової влади, демократизація всіх видів судочинства (конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, арбітражного) і утворення Конституційного Суду. Становлення органів конституційної юстиції в пострадянських країнах здійснювалося на основі Конституцій і органічних законів.

Статус Конституційного Суду Грузії, як судового органу конституційного контролю, закріплений в Конституції Грузії (1995 рік) [11]. У ній сказано, що повноваження, порядок утворення та діяльності Конституційного Суду Грузії встановлюються Конституцією та обмеженим законом. Конституційний Суд здійснює судову владу в порядку конституційного судочинства (стаття 88). Юрисдикція Конституційного Суду Грузії відповідно до статті 89 Конституції Грузії поширюється на: прийняття рішень про відповідність Конституції законів, нормативних актів Президента, вищих органів влади Абхазії й Аджарії; розгляд спорів про розмежування компетенції між державними органами;

розгляд питань конституційності утворення і діяльності політичних об'єднань громадян; розгляд спорів, пов'язаних з конституційністю референдумів та виборів; розгляд питань щодо конституційності міжнародних договорів, на підставі позову громадянина; розгляд питань щодо конституційності нормативно-правових актів. Даний перелік повноважень не є вичерпним, оскільки встановлено, що Конституційний Суд Грузії може здійснювати й інші повноваження, закріплені Конституцією і органічним законом. Крім цього Конституційний Суд Грузії може діяти як суд першої інстанції по певній категорії справ (частина друга статті 89). Підставою для судового конституційного провадження є позов або подання Президента Грузії, не менше однієї п'ятої частини членів Парламенту, вищих представницьких органів Абхазії, Аджарії, Народного Захисника і громадян.

Утворення Конституційної Ради передбачає Конституція Республіки Казахстан (стаття 71) (1995 р.) [12]. До його повноважень, крім розгляду питань про відповідність Конституції законів та міжнародних договорів, відноситься офіційне тлумачення норм Конституції, вирішення спорів щодо правильності проведення виборів Президента Республіки, депутатів Парламенту, Прем'єр-міністра. Крім того, Конституційна Рада робить висновки з деяких певних питань (стаття 72). Підставою для конституційного провадження є звернення Президента Республіки Казахстан, Глави Сенату, Глави Меджлісу, не менше однієї п'ятої частини від загальної кількості депутатів Парламенту, Прем'єр-міністра [13].

Конституція Російської Федерації (1993 р.) [14] не містить визначення Конституційного Суду як найвищого судового органу конституційного контролю в Російській Федерації, який здійснює судову владу у формі конституційного судочинства. Це положення було в раніше діючій Конституції (стаття 165), яка втратила чинність. Сьогодні Конституція Російської Федерації встановлює, що судова влада здійснюється за допомогою конституційного, цивільного, адміністративного та кримінального судочинства. Юрисдикція Конституційного Суду Російської Федерації поширюється на наступні категорії справ: про відповідність Конституції федеральних законів, актів Президента Російської Федерації, Ради Федерації, Державної Думи, Уряду, нормативних актів суб'єктів Російської Федерації, договорів між органами державної влади Російської Федерації і органами державної влади суб'єктів Російської Федерації; за скаргами громадян та за запитами судів перевіряє конституційність закону, який застосовується або підлягає застосуванню в конкретній справі; здійснює тлумачення Конституції. Підставами для судового конституційного провадження є запити Президента Російської Федерації, Ради Федерації, Державної Думи, однієї п'ятої членів Ради Федерації або депутатів Державної Думи, Уряду Російської Федерації, Верховного Суду та Вищого Арбітражного Суду, органів законодавчої та виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації; скарги громадян, запити судів.

Конституційний Суд Литви проголошується Конституцією Литви в 1992 році [15], а закон про Конституційний Суд Литви приймається Сеймом Литви 3 лютого 1993. Даний закон встановлює підстави організації його діяльності.

В Естонії система судового конституційного контролю вперше була введена Конституцією Естонії 28 червня 1992 [16]. А 5 травня 1993 року був прийнятий закон про процедуру Суду конституційного контролю. Суд конституційного контролю діє у вигляді конституційної палати Державного Суду Естонії з 1993 року [17].

На підставі конституцій і законів у державах не тільки заснуються органи конституційної юстиції, але і вводиться відповідна термінологія. Так в РРФСР термін «конституційне судочинство» отримав своє законодавче закріплення в Конституції в 1991 році. У статті 165 Конституції РРФСР вказувалося, що Конституційний Суд РРФСР є вищим органом конституційного контролю в РРФСР, який здійснює судову владу у формі конституційного судочинства [18].

В Україні категорія «конституційне судочинство» свого підтвердження в законодавстві не знаходить, але активно вивчається вченими в рамках широкого наукового пошуку – конституційної юрисдикції, конституційної юстиції, конституційного правосуддя (В.О.Гергелійник [19], А.О. Селиванов [20], М.Д. Савенко [21], В.М.Шаповал [22], Ю.М. Тодика [23] та ін.).

Висновки. Враховуючи викладене, ми приходимо до висновку, що правове становище органів конституційного контролю у різних державах має деякі особливості, які впливають із змісту конституцій і похідні від використання різних моделей конституційної юстиції при формуванні органів конституційного контролю, характеру організації державної влади, порядку утворення та діяльності органів судової влади. Конституція України, характеризуючи юридичну природу, функціональну спрямованість і місце Конституційного Суду України в системі влади інших інститутів влади, на жаль, не закріплює поняття Конституційного Суду. Сьогодні Конституційний Суд України можна кваліфікувати як частину або вершину судової влади – як самостійний і незалежний правовий інститут у державі. А його основним призначенням є сприяння в подоланні конфліктів між гілками влади, забезпечення захисту прав людини, правової охорони конституції, її тлумачення відповідно до букви і духа Основного Закону країни.

Використані джерела:

1. Юридический конфликт: процедуры решения. – 1995. – С. 86-87.
2. Тихий В.П. Деякі проблеми конституційної юрисдикції в Україні / В. П. Тихий // Правова держава України: проблеми, перспективи розвитку. – Х., 1995. – С. 298.
3. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30.
4. Савчин М.В. Конституційний Суд України як гарант конституційного ладу : дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / М. В. Савчин– К., 2004. – С. 1.

5. Портнов А.В. Теоретичні основи формування конституційного судочинства в Україні / А. В. Портнов : Монографія. – К.: Логос, 2008. – С. 35.
6. Гергелійник В.О. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції в Україні : дис. к.ю.н. 12.00.02 / В. О. Гергелійник. – К., 1999. – 203 с.;
7. Конституционное право: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов / Отв. ред. А.Е. Козлов. – М.: БЕК, 1996. – 464 с. – С. 211.
8. Гергелійник В.О. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції в Україні : дис. к. ю. н. 12.00.02 / В. О. Гергелійник. – К., 1999.– 203 с. – С. 381.
9. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. В 4 т. Тома 1-2. Часть общая: Учебник / Отв. ред. проф. Б.А. Страшун. – 3-е изд., обновл. и дораб. – М.: Издательство БЕК, 2000. – 784 с. – С. 376.
10. Портнов А.В. Теоретичні основи формування конституційного судочинства в Україні / А. В. Портнов: Монографія. – К.: Логос, 2008. – С. 75 - 76.
11. Гергелійник В.О. Правові проблеми становлення і функціонування конституційної юстиції в Україні : дис. к. ю. н. 12.00.02 / В. О. Гергелійник. – К., 1999. – С. 376.
12. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 1 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С. 744 – 745.
13. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 2 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С. 187 – 188.
14. Конституційне законодавство зарубіжних країн: Хрестоматія: Навч. посіб. / Упоряд. В.О. Ріяка, К.О. Закоморна. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 384 с. – С. 345 – 346.
15. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 3 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С. 45 – 46.
16. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 2 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С. 352.
17. Конституции государств Европы: В 3 т. Т. 3 / Под общей редакцией и со вступительной статьей директора Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации Л.А. Окунькова. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – С. 741 – 742.
18. Витрук Н. В. Конституционное правосудие. Судебное конституционное право и процесс / Н. В. Витрук. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – С. 5 – 8.
19. О Конституционном Суде РСФСР: Закон РСФСР от 06. 05.1991 г. // Ведомости Съезда народных депутатов и Верховного Совета РСФСР. – 1991. - № 19. – Ст. 621.
20. Гергелійник В.О. Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В. О. Гергелійник – К., 1999.– 18 с.
21. Селіванов А.О. Верховенство права в Конституційному правосудді: Аналіз конституційної юрисдикції / А. О. Селіванов. – К.; Х.: Акад. прав. наук. України, 2006. – 400 с.
22. Савенко М.Д. Правовий статус Конституційного Суду країни: дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / М. Д. Савенко– Х., 2001. – 189 с.
23. Шаповал В. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні / В. Шаповал // Вісник Конституційного Суду України. – 1998. – № 2. – С. 45-53.

24. Тодика Ю.М., Марцеляк О.В. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян / Ю.М. Тодика, О.В. Марцеляк – Харків: Лібра, 1998. – 107 с.

Рецензент: д.ю.н. Сліденко І.Д.

УДК 342

Кравченко О. О.,
здобувач Інституту законодавства
Верховної Ради України

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ОРГАНАМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Анотація. В статті здійснено порівняльно-правовий аналіз процесуальних сторін захисту прав людини і громадянина органами конституційного контролю. Досліджено процесуальні особливості цього функціонального напрямку діяльності органів конституційного контролю.

Аннотация. В статье осуществлен сравнительно-правовой анализ процессуальных сторон защиты прав человека и гражданина органами конституционного контроля. Исследованы процессуальные особенности этого функционального направления деятельности органов конституционного контроля.

Annotation. This article carried out a comparative legal analysis procedural sides protect human and civil rights bodies of constitutional control. Also, investigated the procedural peculiarities of this functional activities of organs of constitutional review.

Постановка проблеми. Права людини і громадянина є наріжним каменем сучасних держав, основою демократичного правління. Проте як показав досвід колишнього СРСР, та сучасна українська практика, декларування прав без їх належного гарантування призводить до формалізації відносин у цій сфері. Врешті-решт, така практика має наслідком значні суспільні фрустрації. Інший аспект цієї проблеми – розділення конституційних відносин на юридичні, або формальні та реальні, або такі, що функціонують незалежно від задекларованих. Звичайно така практика є вкрай негативною. Саме тому, теорія конституціоналізму, практика розвинених демократій ставить гарантії, на перше місце в функціонуванні інституту прав людини і громадянина.

Діюча Конституція характеризує Україну як правову державу (ст. 1). Тим самим Основним Законом визначено важливий напрям розвитку сучасної української держави. Становлення правової держави неможливе без удосконалення юридичних механізмів захисту конституційних прав громадян, у тому числі пов'язаних з діяльністю спеціальних органів конституційного контролю. До останніх належить Конституційний Суд України, який здійснює повноваження, передбачені законодавством, в тому числі, з метою захисту основних прав і свобод людини і громадянина.